

В.П.Футала*

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ У 1920–1930-х рр.:
СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ**

У статті проаналізовано праці українських істориків, що вийшли друком за останні півтора десятка років і присвячені діяльності політичних партій, рухів та громадських організацій Західної України міжвоєнної доби ХХ ст. Показано особливості розвитку теми, виділено основні напрями досліджень, узагальнено науковий доробок вітчизняних учених та окреслено коло питань, що потребують поглибленого вивчення.

У період розбудови незалежної Української держави, формування громадянського суспільства зростає зацікавлення дослідників у ретроспективному відтворенні суспільно-політичних процесів у нашій країні. Особливий інтерес викликає багатий досвід партійно-політичного життя Західної України міжвоєнного періоду ХХ ст. Актуальною і повчальною для сьогоденних українських політиків є діяльність західноукраїнських партій ліберальної національно-демократичної і праворадикальної націоналістичної орієнтацій, спрямована на втілення у життя ідеї відродження української нації та її державності. Не менш важливого пізнавального і практичного значення набуває осмислення місця і ролі громадських організацій у справі гармонійного та всебічного розвитку українства, формування національної еліти з державницьким мисленням, обґрунтування ненасильницьких підвалин національного державотворення.

З історії різновекторного за політичною спрямованістю суспільного руху Західної України у 1920–1930-х роках написані десятки праць сучасних вітчизняних істориків. Однак в історіографічному плані означена проблема перебуває на початковій стадії розвитку. Деякі її аспекти знайшли відображення у спеціальних розвідках, присвячених українському питанню у міжвоєнній Польщі¹, діяльності окремих політичних середовищ чи громадських організацій². Спрощені оцінки руху українських націоналістів у 20–40-х рр. ХХ ст. містяться у монографії В.Іваненка та В.Якуніна³. Ці поважні вчені із самого початку свого історіографічного дослідження задекларували прихильність до «правди історії», зробили легкий закид на адресу марксистської історичної

* Футала Василь Петрович – канд. іст. наук, доцент, завідувач кафедри нової та новітньої історії України Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

науки, а насправді нерідко звіряють із нею свої погляди і ведуть боротьбу з вигаданою ними «націоналістичною партійністю».

Отже, потреба компаративістського аналізу тенденцій суспільного розвитку українства в недалекому минулому і теперішнього державотворчого життя, а також необхідність узагальнення наукових надбань вітчизняних істориків актуалізують досліджувану проблему. Тому метою статті є з'ясування сучасного стану, повноти і достовірності вивчення суспільного життя Західної України міжвоєнної доби ХХ ст., виявлення недостатньо досліджених питань та вироблення рекомендацій для подальших наукових пошуків.

Підвищений інтерес учених до національно-державницької проблематики наступив у зв'язку з новою суспільно-політичною ситуацією в Україні після 1991 р. Попри всі суперечливі моменти, почалася нова епоха, яка істотно змінила пріоритети, методологію, підходи і методи досліджень, утвердився дух плюралізму в науковій творчості. Вперше за багато десятиліть учені отримали доступ до заборонених раніше архівних матеріалів. Стимулом для дослідження історії західноукраїнського соціуму став великий наплив у материкову Україну діаспорної літератури. Це, за словами Я.Калакури, стало одним із компонентів формування соборності національної історичної думки⁴. Помітним є поступ у справі публікації документів⁵. Не можна оминати увагою й інші організаційні заходи, що сприяють поглибленому вивченню теми. Зокрема проведено немало всеукраїнських і міжнародних наукових конференцій та семінарів: «Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.» (Івано-Франківськ, 1996), «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках» (Варшава, 1997), «Національно-визвольний рух на західноукраїнських землях у 20–50-х роках ХХ ст.» (Дрогобич, 2002), «Роман Шухевич в українському національно-визвольному русі ХХ століття» (Івано-Франківськ, 2007). Значними осередками вивчення політичної історії Західної України є академічні установи, університети Києва, Львова, Івано-Франківська, Луцька, Тернополя. Саме там зосереджені кваліфіковані наукові кадри, підготовлено низку докторських (М.Кугутяк, Я.Грицак, Б.Савчук, І.Дробот та ін., всього 10) і кандидатських (О.Зайцев, І.Соляр, І.Гаврилів, К.Бондаренко, І.Райківський, Р.Давидюк та ін., всього близько 40) дисертацій.

За досліджуваною проблематикою праці сучасних істориків можна поділити на дві великі групи. До першої належать узагальнюючі роботи з історії України і національно-політичного руху. Серед них насамперед слід назвати фундаментальні академічні видання «Історія України: нове бачення». У двох томах. – Том 2 (К., 1996) (за заг. ред. академіка НАН України В.Смоля), «Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ–ХХ ст. Історичні нариси» (К., 2002) (за ред. В.Смоля), «Політична історія України. ХХ століття». У 6-ти т. – Т. 5 (К., 2003) (керівник тому В.Трощинський), монографії С.Кульчицького «Україна між двома війнами (1921–1939)» (К., 1999), М.Кугутяка «Галичина: сторінки історії. Нариси суспільно-політичного руху (ХІХ ст.–1939 р.)» (Івано-Франківськ, 1993), І.Васюти «Політична історія Західної України (1918–1939)» (Львів, 2006), синтетична праця Я.Грицака «Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.» (К., 1996; 2000) та ін. Друга і найбільша група історіографічних джерел включає наукові дослідження безпосередньо присвячені історії політичних партій, рухів і громадських організацій.

Якщо взяти до уваги кількісні показники – число дисертацій, монографій, статей та ін., – то виявляється, що дослідники найбільше уваги приділяють діяльності українських праворадикальних організацій. Щоправда, не всі публікації є рівноцінними з огляду на інформаційний потенціал та історичні оцінки. Утім, переважають об'єктивні і неупереджені дослідження руху українських націоналістів як феномену національної історії.

Прикладом наукового підходу до вивчення цієї тематики є праці Г.Касьянова⁶. Учений на основі системного і виваженого аналізу документальної та історіографічної спадщини минулого й сьогодення подає глибоко обґрунтовану еволюцію ідеологічних засад ОУН. Дослідник розглядає поняття «український націоналізм» у трьох вимірах: соціально-психологічному (націоналізм як настрої, почуття), ідеологічному (націоналізм як доктрина, світогляд, система дій тощо) і політичному (націоналізм як політичний рух). На науковому рівні цей аспект проблеми вивчають також С.Таран, О.Зайцев, С.Кульчицький, М.Мандрик та ін.

Останнє десятиріччя позначене значним зростанням праць про підпільно-революційну діяльність УВО та ОУН. Насамперед треба відзначити доробок А.Кентія⁷. Дослідник зробив неупереджений аналіз виникнення українського організованого націоналізму, дав правильну оцінку його кінцевої мети, наділив позитивними рисами керівника УВО та ОУН Є.Коновальця, торкнувся питання причин конфлікту «крайовиків» із закордонним Проводом. Висвітлюючи зовнішньополітичні орієнтири руху українських націоналістів, учений зауважив, що в тогочасній міжнародній ситуації орієнтація ОУН на III райх була вимушеним кроком⁸. Цей правильний висновок А.Кентія дисонує із тезою авторів підручника з новітньої історії України для студентів історичних факультетів: «Німецькі націоналісти були для українських націоналістів справжнім взірцем. Особливо симпатизували оунівці націонал-соціалістам»⁹. Наведені у книзі аргументи (на зразок: у 1922 р. відбулася перша зустріч Є.Коновальця з А.Гітлером, чи штаб-квартира УВО знаходилася в Берліні) є непереконливими.

Праці істориків західноукраїнського регіону І.Гаврилів, В.Штокала, В.Ходала, Ю.Юрика розширюють наші уявлення про діяльність керівників УВО–ОУН та антипольські акції націоналістичного підпілля. Багатою на фактичний матеріал є стаття О.Стасюк про видавничу діяльність ОУН міжвоєнного періоду. Автор показала місце і роль націоналістичних часописів та підпільних видань у формуванні національної свідомості західних українців¹⁰. Щоправда, Стасюк подала відомості лише про три підпільні друкарні, хоча стверджує, що спеціальні пункти передруку літератури були організовані майже у кожній окрузі. До цього аспекту проблеми близьким за своєю спрямованістю є дослідження В.Ухача, присвячене культурно-освітній діяльності українських націоналістів. Автор науково осмислив велику кількість конкретно-історичного матеріалу, почерпнутого з численних архівних фондів. Однак не можна беззастережно прийняти його твердження, що ОУН здійснювала «постійний контроль» над українськими громадськими організаціями, «становлячи переважно організуюче та практичне ядро їхньої діяльності»¹¹.

Плідною є робота Центру досліджень визвольного руху (м. Львів). На сторінках його періодичного видання опубліковані змістовні розвідки М.Посівнича, О.Дарованця, М.Ковальчука, О.Кучерука, І.Дерев'яного та ін. Автори порушують ті питання, які слабо висвітлені у працях дослідників української діаспори: роль Є.Коновальця у створенні УВО, діяльність ОУН на Волині, військова доктрина націоналістичної організації, обставини загибелі провідника УВО і ОУН тощо.

В останні роки виокремився новий напрям у дослідженні українського націоналістичного руху – вивчення історії його спеціальних підрозділів. Одним із засновників цього напрямку є Д.Веденєєв. Його праці побудовані на багатому фактичному матеріалі, насамперед архівних джерелах, включаючи фонди Держархіву Служби безпеки України. Помітним історіографічним фактом стала монографія Д.Веденєєва та Г.Биструхіна, що побачила світ у 2006 р.¹² Це перша узагальнююча праця, в якій розглядається розвідувальна, контррозвідувальна та бойова діяльність націоналістичних організацій. Приділивши багато уваги контактам УВО та ОУН зі спеціальними підрозділами іноземних держав, насам-

перед Німеччини, автори слушно зауважили: «Головною метою співробітництва слід вважати бажання, за умов нестачі власних сил, залучити військово-політичні, оперативні та матеріальні можливості держав-противників основних ворогів націоналістичного руху для досягнення стратегічної мети ОУН – відновлення незалежності України»¹³.

У контексті цієї проблеми треба розглядати науковий доробок О.Кучерука. Одна з його праць присвячена постаті Рико Ярого. В окремому розділі книги висвітлюються обставини замаху бойовиків ОУН на міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького¹⁴. Автор розглядає цю справу під кутом зору «розсварення» Німеччини і Польщі, а відтак конфлікту між Є.Коновальцем і Р.Ярим. Однак ця думка не оригінальна, свого часу її висловлювали українські радянські (В.Чередниченко, С.Даниленко) та зарубіжні (Г.Роос, Г.-А.Якобсен, Є.Люксенбург) історики. Зв'язок між замахом на польського міністра і Німеччиною відкинули В.Косик і, що дуже важливо, польські дослідники Р.Тожецький та В.Желенський.

Помітне місце в сучасному історіописанні посідає саботажна акція 1930 р. Серед істориків домінує погляд, що антиурядовий виступ організувала УВО–ОУН у відповідь на польську політику колонізації західних земель України. Наприклад, М.Швагуляк доводить, що народний рух мав яскраво виражене національне забарвлення¹⁵. Водночас окремі дослідники, визнаючи за Військовою організацією невелику частину саботажів, не відмовляються від висловленого раніше погляду, що селянський рух 1930 р. був стихійним і мав винятково соціальну природу¹⁶.

У науковій літературі немає точних даних кількості актів саботажу: одні вчені (М.Швагуляк) називають 188, інші (І.Васюта) – 218. Із легкої руки О.Субтельного у деяких поважних виданнях ще фігурує дуже перебільшена цифра – 2 200 (імовірно, Субтельний запозичив її у польського історика Р.Тожецького). Принагідно зауважимо, що інший польський дослідник А.Хойновський ще наприкінці 1970-х рр. з'ясував: між липнем і груднем 1930 р. у трьох південно-східних воеводствах Польщі українці здійснили 191 акт саботажу¹⁷. Історик не робив жодних підрахунків, а взяв готову цифру зі звіту міністра внутрішніх справ Польщі Ф.Славоу-Складковського на засіданні бюджетної комісії сейму 9 січня 1931 р. Ці дані закріпились у працях сучасних польських українців (А.Земба, Г.Мазур та ін.).

Авторитетні дослідники намагаються глибше з'ясувати причини, мету і наслідки терористичних актів УВО та ОУН. Так, Я.Грицак слушно зауважив, що радикалізація українського руху у 1930-х роках була зворотнім боком усе більшого відходу польського режиму від демократії, наростання судової і поліцейської сваволі. Учений першим із вітчизняних дослідників увів до наукового обігу статистичні дані про політичні замаху і вбивства, здійснені націоналістичним підпіллям за 1921–1939 рр. Жертвами бойовиків УВО та ОУН стали 25 поляків, 36 українців, один росіянин і один єврей (всього 63 особи). Із цієї статистики Я.Грицак зробив зважений висновок: терор УВО–ОУН був спрямований не тільки проти зовнішнього, а й проти внутрішнього ворога, насамперед проти тих, хто виступав за нормалізацію відносин із польським урядом¹⁸. На думку А.Кентія, закордонний провід не завжди погоджувався з терористичною діяльністю крайових націоналістів. Є.Коновалець і його найближче оточення, хоч і не заперечували потреби революційного руху, але виступали проти крайнього радикалізму¹⁹. Вважаємо, що остаточно нез'ясовані такі моменти: з чієї ініціативи (закордонного чи крайового Проводу ОУН) було піднято саботажну акцію 1930 р., мотиви замаху на відомого польського політика Т.Голувка, замовники вбивства та його виконавці. Додаткових знань вимагає питання про т. зв. «архів Сеника». Погляди на цей аспект проблеми сучасних українських істо-

риків, так само, як і діаспорних, є контрверсійними. Зокрема А.Кентій, Я.Сватко, В.Муравський та ін. вважають празьку частину архіву ОУН, що потрапила до рук польської поліції 1933 р., історичним фактом²⁰. І.Підкова і Р.Шуст дотримуються думки, що зізнання окремих підсудних на Варшавському процесі ОУН були фактично сфабриковані²¹. С.Кульчицький питання про «архів Сеніка» оминає, зате стверджує, що зради з боку окремих членів Проводу ОУН не було²².

Увагу дослідників привернули політична активність Д.Палієва у міжвоєнний період, передумови розколу праворадикального табору і створення відкрито опозиційного Фронту національної єдності – легальної партії, яка виступала з позиції так званого «творчого націоналізму», боролася проти політики «нормалізації», засуджувала тактику терору ОУН²³. Однак питання становлення ФНЄ та його діяльності у другій половині 1930-х рр. перебуває на початковій стадії дослідження.

Порівняно з попереднім історіографічним періодом здійснено якісний стрибок у вивченні історії українських легальних політичних партій. Їх місце і роль у суспільно-політичному житті західних українців розглядаються крізь призму націо- і державотворення. Окремі дослідники зробили спробу класифікувати політичний спектр Західної України²⁴, але усталеної типологізації на сьогоднішній день немає. У цьому зв'язку заслуговує уваги погляд Я.Грицака, який зараховує до центристського табору, по суті, увесь «легальний сектор» незалежно від статусу в тогочасній політичній системі Польщі (проурядові чи опозиційні партії). Лояльність центристських партій до Польської держави, як правильно зауважив автор, була вимушеним кроком²⁵. Форми і механізми вияву українських політичних інтересів у західному регіоні концептуально висвітлюють автори узагальнюючих праць С.Кульчицький, І.Васюта, Р.Симоненко, Я.Малик, С.Гелей та ін.

Важливі аспекти цієї проблеми знайшли відображення у спеціальних працях. Найбільших успіхів учені досягли у дослідженні історії українського національно-демократичного руху. Зокрема, І.Федик аналізує ставлення Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) до Польщі як рушія політичної боротьби в тогочасному суспільстві. Автор небезпідставно стверджує, що негачія націонал-демократів до Польської держави зазнавала змін, інколи модифікувалася в позитиви, а це, своєю чергою, впливало на політичну тактику – наприклад, призводило до пошуку компромісів із польською владою²⁶. Нове бачення проблеми продемонстрував і І.Соляр. У праці, присвяченій першому періоду діяльності УНДО, він доходить висновку, що в усіх політичних акціях Об'єднання «виступало як партія національної єдності, національної солідарності»²⁷.

Підсумком пошукової роботи вчених з історії українського національно-демократичного руху стала ґрунтовна монографія М.Кугутяка. Концепція дослідження передбачала підготовку тритомного видання, що хронологічно охоплює 1919–1939 рр. Однак велика кількість виявлених документів і матеріалів спонукала автора переглянути початковий план роботи. У зв'язку з цим остаточний варіант передбачає підготовку чотиритомного видання, перші два томи якого вже побачили світ. Перший том, зокрема, відтворює боротьбу націонал-демократів за відродження Української держави у 1920–1923 рр. Окремі розділи присвячено ідейно-політичному та організаційному становленню УНДО 1925–1928 рр., активізації діяльності партії у 1928–1929 рр. Автор дійшов важливого висновку: націонал-демократія, допускаючи прорухунки і втрати, переживаючи ідейну й організаційно-політичну кризу і розколи, змінюючи тактику і стратегію, сконсолідувавшись наприкінці 1920-х рр., «зуміла відновити свою домінуючу роль у всіх сферах суспільного життя, стати провідною політичною силою краю»²⁸. Другий том охоплює документи і матеріали, які висвітлюють діяльність трудовиків і ундовців до 1929 р. Сподівати-

мемося, що невдовзі буде заповнено нішу у дослідженні історії української націонал-демократії. Це важливо з огляду й на те, щоб не віддати «пальму першості» нашим сусідам. Справа у тому, що над цією темою плідно працює польський історик Р.Томчик зі Щецинського університету. 2006 р. він видав вартісну монографію, в якій висвітлює діяльність УНДО від 1925 до 1939 рр.

У полі зору дослідників перебуває історія партій ліво- і правочентристського спектра національно-державницького табору. У 1995 р. І.Райківський опублікував працю, присвячену діяльності Української соціал-демократичної партії (УСДП) у друге повоєнне десятиліття. Автор розкрив заходи соціалістів по відбудові партії наприкінці 20-х років, проаналізував її ідейні й організаційні засади, форми та методи роботи серед електорату. Історик довів, що УСДП критично поставилася до політики «нормалізації», яка в 1935 р. перекреслила процес згуртування національно-демократичних сил. Вона займала негативну позицію і щодо правої та ліворадикальної частини політикуму, боролася проти диктатури фашизму і комунізму. Унаслідок поглиблення протиборства в українському політичному таборі УСДП дещо тісніше взаємодіяла з Польською партією соціалістичною (ППС)²⁹. Взаємини українських і польських соціал-демократів знайшли глибше відображення в окремій розвідці Райківського. Найбільш виразно співпраця УСДП і ППС, як правильно зауважив дослідник, була у профспілковому русі³⁰.

Уперше в українській історіографії М.Кучерепа і Р.Давидюк здійснили комплексне дослідження історії Волинського українського об'єднання (ВУО). До недавнього часу це об'єднання кваліфікувалося винятково як деструктивна сила в українському політикумі. Не заперечуючи, більше того, підтверджуючи новими документами, що ця локальна партія була політичною базою воеводи Г.Юзевського, елементом його «волинської політики» й об'єктивно сприяла порушенню єдності українського національного руху, автори водночас розглядають ВУО як партію центристського спрямування, яка репрезентувала напрям національно-конструктивної праці, легальну форму боротьби за свої права, сповідувала національну ідею³¹.

Використання політичними силами Західної України законодавчих органів Другої Речі Посполитої вивчає О.Зайцев. У низці публікацій він показав участь провідних українських політичних партій у виборах до польського сейму і сенату, діяльність Української парламентської репрезентації, перипетії міжпартійної боротьби тощо. На думку автора, найбільшою підтримкою серед українського електорату користувалися партії, що обстоювали ідеал самостійної Української держави, особливо УНДО, яке на виборах 1928 р. підтвердило свою репутацію провідної політичної сили в українському національному русі³². Не можна не погодитися з іншим висновком дослідника: парламентська діяльність (незважаючи на її неефективність у розв'язанні українського питання в тогочасних умовах) відіграла важливу роль у пропаганді ідей самостійності і соборності України, в протистоянні політиці асиміляції українців, у збереженні традицій багатопартійної демократії³³.

Наші уявлення про міжпартійні взаємини в українському суспільстві за весь час перебування Галичини під польською адміністрацією (1919–1939 рр.), політичне спрямування провідних західноукраїнських партій напередодні Другої світової війни значно розширюють публікації М.Швагуляка³⁴. Предметом уваги історика є також політична поведінка галицького різновиду українського консерватизму супроти Польської держави і польської суспільності, його вплив на розвиток українсько-польських взаємин у міжвоєнний час³⁵. Автор наголошує, що власне з консервативних середовищ походила більшість спроб нав'язати діалог із польськими державними чинниками та політичними угрупованнями.

Зусиллями М.Москалюка розпочалося дослідження історії християнсько-суспільного руху міжвоєнного періоду. В одній із публікацій історик показав, що християнські суспільники, поляризувавшись в орієнтальних та окцидентальних течіях, виступали, з одного боку, репрезентантами ідеї автономії Галичини, а з другого – національної консолідації з метою побудови соборної самостійної України³⁶. Подібну думку висловив і О.Єгрешій у монографії, присвяченій постаті станіславського єпископа Г.Хомишина³⁷. Зміст і характер дискусій у середовищі греко-католицького єпископату щодо державно-політичних орієнтацій церкви, діяльність її партій і громадських організацій перебувають у полі зору В.Марчука³⁸.

Після 1991 р. по суті не досліджується історія ліворадикального руху*. Якщо розглядати цю проблему у площині фактографічного напрацювання, то вона залишається на рівні 1989–1990 рр. Історики зазвичай вносять поправки до оцінок місця і ролі КПЗУ та прокомуністичних організацій у суспільно-політичному житті Західної України міжвоєнної доби. Зокрема, А.Черненко, С.Макаручук, Я.Грицак вважають, що партія (принаймні та її частина, яка стояла на позиціях українського націонал-комунізму) була виразником української національної ідеї³⁹. Крім того, Я.Грицак звернув увагу на ту обставину, що комуністичний рух у Галичині мав вузькоінтелігентський характер, а на Волині він став справді масовою силою.

У суспільному житті західних українців важливе місце посідали громадські організації. Одним із перших цю проблему почав досліджувати Б.Савчук. У докторській дисертації і монографії 1999 р. він здійснив класифікацію українських громадських об'єднань, стисло показав їх роль у розвитку видавництва українськомовної літератури, боротьбі з неписьменністю, охороні воєнних могил та інших напрямках національно-культурної роботи, а також внесок у вирішення комплексу соціальних проблем. У підсумку автор дійшов важливого висновку: «Громадські організації виступили вагомим чинником збереження національної окремішності українського населення, охопили діяльністю та впливами головні сфери його суспільного життя»⁴⁰.

Достатньо різноманітною сюжетно є історія культурно-просвітнього руху. Поштовхом до її вивчення стали підготовка і святкування 125-річчя «Просвіти». 1993 р. у Львові проходила Міжнародна науково-практична конференція на тему: «Просвіта – історія і сучасні проблеми», на якій її учасники (Я.Дашкевич, О.Гринів та ін.) основну увагу приділили питанням ролі і значення товариства у збереженні та примноженні культурних традицій українського народу, формуванні національної свідомості українства. Тоді ж вийшла друком колективна праця за редакцією І.Мельника, в якій вміщено три публікації А.Середяк переважно про видавничу діяльність галицької «Просвіти» міжвоєнного періоду⁴¹. До ювілею Ж.Ковба підготувала науково-популярну книгу, яка отримала схвальні відгуки серед читацького загалу. Авторка намагалася охопити всі сфери діяльності товариства в Галичині за 70-річний період його існування, що практично неможливо у невеликій за обсягом праці. Проте ця розвідка не позбавлена наукової новизни, зокрема нестандартних оцінок-висновків. Варто погодитися з твердженням Ж.Ковби, що «Просвіта» була школою адміністративної, організаційної праці для тисяч галичан. Вона не лише зберегла авторитет «українського магістрату» часів Австро-Угорщини, але й стала для українців організацією, яку польська влада змушена була трактувати як дер-

* Невеликий, але втішний виняток становить змістовна публікація про всесвітньовідомого історика-марксиста та інтерпретатора марксизму Р.Роздольського (Див.: Грицак Я., Химка І.П. Листування Івана Лисяка-Рудницького і Романа Роздольського // Україна модерна. – 1997. – Ч.2–3. – С.376–413).

жавну установу⁴². Ще одна особливість книги – її виховне спрямування. Тут міститься заклик до молоді збирати матеріали з історії «Просвіти» у рідному селі чи місті та настанови, як це робити.

Розвиткові видавничої справи товариства присвячені «Видання «Просвіт» Галичини: Книги та аркушева продукція (1868–1939): Бібліографічний покажчик» (К., 1996) й «Товариство «Просвіта» у Львові: покажчик видань 1868–1939» (Львів, 1996). Ці видання мають бібліографічно-довідковий характер. Заслугує уваги й спеціальне дослідження М.Люзняка «Маловідоме з видавничої історії товариства «Просвіта» у Західній Україні: на шляху формування національної свідомості та політичного мислення українського народу» (Львів, 2001). Авторка наголошує, що передумовою виникнення науково-популярних книг товариства була соціальна потреба у них як основному інструменті суспільної комунікації, дієвому факторові культурних і громадських перетворень.

Корисною є археографічна робота В.Пашука. У книзі «Товариство «Просвіта» у Львові. Статути» (Львів, 1999) він уперше зібрав усі чинні статути товариства за період 1868–1939 рр. Дослідник віднайшов у Центральному державному історичному архіві у Львові проекти трьох статутів (один датований 1929 р., два інші – 1933-ім) і з'ясував, що з об'єктивних причин жоден із них не був прийнятий. Тому шостий по рахунку статут 1924 р. діяв до кінця 1930-х рр.

Дослідженню історії «Просвіти» на Волині поклала початок розвідка рівненського краєзнавця Г.Бухала, що вийшла друком 1993 р.⁴³ Невдовзі з'явилася непересічна праця Б.Савчука⁴⁴, в якій головна увага приділяється 1917–1930 рр. – часу виникнення та широкого розвою товариства в період польської влади. У монографії показано особливості структурної розбудови «Волинської Просвіти», динаміку та специфіку національно-культурного руху, наведено дані про число його організаційних осередків станом на початок 1928 р. і загальну кількість їх членів (щоправда, без розкриття методики підрахунків) тощо. Оцінюючи значення просвітнянського руху крізь призму історичних умов розвитку краю, дослідник слушно констатує, що саме «Просвіта» стала «першим досвідом самостійної національної праці українців Волині в широких масштабах»⁴⁵. Окремі аспекти цього питання вивчають також М.Кучерепа, Р.Давидюк, М.Філіпович та ін.

Розвиток культурно-освітнього руху в Галичині на регіональному рівні досліджують П.Арсенич, О.Максимонько, М.Олійник, А.Грицан. Так, у монографії останнього⁴⁶ відтворені правові, соціально-економічні й політичні аспекти діяльності філій і читалень «Просвіти» на Прикарпатті у міжвоєнний період, показано, як в умовах польської займанщини культурно-освітні осередки намагалися консолідувати націю в боротьбі проти чужоземного поневолення, залучити галицьких українців до просвітньої роботи. Проте серед багатства фактологічного матеріалу читач не знайде докладної інформації про організаційну мережу «Просвіт» у краї, їх чисельність, розвиток видавничої справи та ін.

Донедавна ще були відсутні синтетичні праці, які б на значному, належним чином опрацьованому, джерельному матеріалі розкривали як загальні закономірності розвитку українського культурно-просвітнього руху в цілому, так і його регіональні особливості у міжвоєнне двадцятиліття. Цей вакуум нині великою мірою заповнив І.Зуляк. У капітальній монографії він доводить, що беззаперечними здобутками ролі «Просвіти» в громадсько-суспільному житті Західної України були: 1) створення міцної ідейно-теоретичної основи національно-культурного руху, обґрунтування його конкретних вимог і засад; 2) формування розгалуженої мережі товариства, що сприяло залученню широких верств до участі у його функціонуванні; 3) масове зростання національної свідомості українства; 4) залучення до просвітніх осередків молодого покоління;

5) перетворення українства краю у добре організовану спільноту, яка чітко усвідомлювала національні потреби, прагнення та інтереси⁴⁷.

Традиційна тематика стану національної освіти та шкільництва в Західній Україні представлена у своїх нетрадиційних ракурсах у монографії Г.Білавич і Б.Савчука «Товариство «Рідна школа» (1881–1939 рр.)» (Івано-Франківськ, 1999). Автори науково обґрунтували виникнення, етапи ідеологічного та організаційного розвитку українських приватних навчальних закладів, охарактеризували освітньо-виховний процес у них, розкрили зміст і напрямки діяльності молодіжних інституцій. У роботі подолано теоретичний стереотип висвітлення розвитку національної освіти і шкільництва в Галичині, показана діяльність Українського педагогічного товариства (УПТ) «Рідна школа» у контексті суспільно-політичного розвитку краю. В умовах асиміляторської політики польської влади УПТ стало, як правильно зазначають дослідники, осередком національного життя, оберегом української культури: у 1920–1930-х роках на науковій основі воно створило альтернативну державній системі приватного українського шкільництва, де основою навчально-виховного процесу було формування національного компонента змісту освіти. Робота Г.Білавич та Б.Савчука не вичерпує цієї проблеми. Вона продовжує привертати увагу пошуковців, як, наприклад, П.Хмельовського⁴⁸.

Одним із пріоритетних напрямів сучасної вітчизняної історичної науки є дослідження молодіжного руху Західної України міжвоєнного двадцятиліття. Першопрохідцем у цій царині є І.Андрухів. У невеликій за обсягом книзі⁴⁹ він зробив спробу показати всю історію українських молодіжних товариств. Важливим є те, що у праці використано значну кількість історичних джерел, виявлених в архівосховищах Львова та Івано-Франківська. Дослідник правильно визначив мету діяльності молодіжних організацій. На його думку, всі вони спрямовували свою роботу на виховання свідомого патріота-українця, сприяли захисту і розвитку української мови, культури, історії.

Розвідка І.Андрухіва лише окреслила контури багатогранної проблеми і вказала орієнтири для подальших наукових студій. Невдовзі з'явилися ґрунтовніші дослідження. Б.Трофим'як у навчальному посібнику для студентів вищих навчальних закладів «Фізичне виховання і спортивний рух у Західній Україні (з початку 30-х років XIX ст. до 1939 р.)» (К., 1997) розкрив усі структурні ланки руханково-спортивних організацій західного регіону України. Змістом їхньої діяльності, як наголошує дослідник, було не виховання амбітних індивідуалістів, рекордсменів-прагматиків, інтернаціоналістів, а загартованих душею і тілом національно свідомих борців, готових віддати життя за визволення свого народу. У монографії 2001 р.⁵⁰ ще більш переконливо доведено, що масові молодіжні товариства були вагомим чинником суспільно-політичного життя українців у Другій Речі Посполитій. Автор цілком слушно розглядає руханково-спортивні організації як кадрову військову школу національно-визвольних змагань галичан у першій половині XX ст. До Б.Трофим'яка ніхто з істориків материкової України не досліджував місце і роль Греко-католицької церкви в духовному і фізичному вихованні української молоді. У книзі показано поширення в Галичині на початку 30-х рр. XX ст. християнсько-апостольського руху «Католицька акція української молоді», проаналізовано ідейні засади, структуру і методи діяльності товариства «Орли» – КАУМ, з'ясовано, що УТКЦ також брала активну участь в організації українських спортивних робітничих товариств, клубів та секцій. Водночас, незважаючи на великий обсяг монографії (близько 700 сторінок тексту), автор мало уваги приділив розвитку сокільського руху у Львівському і Станіславському воеводствах, боротьбі лівих сил і центристських партій за впливи на молодіжний рух, принагідно торкнувся видавничої діяльності товариств.

Діяльність українських молодіжних організацій у міжвоєнній Польщі тривалий час досліджує І.Шумський. Підсумком його наукової праці стали низка статей і монографія⁵¹. Автор аналізує молодіжний рух Західної України крізь призму дальшого розвитку і зміцнення ідеї української державності, прагнення західних українців до національного самовизначення. Вартий уваги погляд історика, що цей рух мав яскраво виражену антипольську спрямованість. Заслугою І.Шумського є й те, що він розглянув діяльність не тільки легальних, а й нелегальних право- і ліворадикальних організацій. Однак впадає в очі, що в процесі вивчення історії радянофільських товариств дослідник остаточно не позбувся залежності від наукових знань і джерельної бази попереднього історіографічного періоду.

Поза увагою І.Шумського залишився український студентський рух. Але цю лакуну великою мірою заповнив Р.Ковалюк. Його монографія⁵² залишається на сьогоднішній день єдиним дослідженням цієї проблеми. Широкі хронологічні рамки роботи дозволили вченому побачити особливості національно-патріотичного руху молоді на різних етапах його розвитку. Слушною є думка Р.Ковалюка, що до Першої світової війни не спостерігалось різкої поляризації суспільно-політичних поглядів студентства (воно тоді було «національно-українським»). Однак після 1917 р. у його середовищі помітним був вплив інтернаціональної ідеології. Із часом світоглядні відмінності загострилися до такої міри, що виключили можливість співпраці в спільних студентських організаціях⁵³. Аналізуючи діяльність молодіжних спілок, дослідник правильно зазначив, що основним її змістом була популяризація національної ідеї. На жаль, Р.Ковалюк не висвітлив культурно-освітню роботу «Союзу українських студентів під Польщею» у 1934–1939 рр., посилаючись на те, що «відсутні дані для проведення підсумків та висновків»⁵⁴. У монографії не показано вплив ОУН і легальних партій на студентський рух, нема аналізу періодичних видань тощо. Працю Р.Ковалюка доповнює публікація Л.Матюшко, присвячена діяльності московфільського товариства «Друг»⁵⁵.

В епіцентрі дослідницької уваги опинився феномен національної скаутської організації Пласт. У змістовній праці Б.Савчука⁵⁶ вперше комплексно аналізується теорія і практика цього молодіжного товариства, його історичний поступ на рідних землях. У монографії показано, що у своїй діяльності Пласт використовував широкий арсенал форм та методів виховання молоді нової генерації. Її головний зміст становили фахово-пластовий вишкіл, культурно-освітня та економічна праця, громадсько-патріотична і міжнародна діяльність. Високого рівня досягли мандрівництво і таборування – головні напрями пластуництва. Великим досягненням стало налагодження видання різноманітної пластової літератури. В актив дослідника слід віднести запропоновану ним періодизацію пластового руху, показ динаміки росту чисельного складу Українського пластового уладу, аналіз тенденцій розвитку організації, зокрема її взаємин із партійно-політичними середовищами. Полемізуючи з дослідником націоналістичного руху П.Мірчуком, Савчук слушно зауважив, що конкретну допомогу і підтримку у своїй діяльності Пласт отримував не від УВО–ОУН, а від легальних українських інституцій та благодійної громадськості⁵⁷. Конструктивною видається нам інша думка автора: «Найголовнішим наслідком підпільної діяльності пластуництва у період легального існування його організації стала участь практично у всіх найбільших молодіжних націоналістичних організаціях, що були важливою частиною загальнонаціонального руху опору польській владі. Більше того, саме вони, а в основному це були старші пластуни, – виступили їх організаторами та провідниками»⁵⁸.

Ця проблема знайшла дальший розвиток у творчій лабораторії В.Окаринського. У численних працях⁵⁹ він акцентує увагу на тих аспектах, які частково або

зовсім не відображені у дослідженні Б.Савчука. В.Окаринський увів до наукового обігу низку нових джерел, з'ясував ареал товариств, які можна зарахувати до українського скаутського руху, уточнив реєстраційні дані про скаутські частини у Галичині та в еміграції, окремо узагальнив відомості про полеглих за незалежність України вихованців пластових організацій. Заслугою історика є глибоке вивчення українського пластового руху на Тернопільщині. Варто зауважити, що у В.Окаринського більш випукло простежується «роздвоєність» в оцінці взаємин Пласту і ОУН. З одного боку, він вказує на негативну роль останньої у діяльності молодіжного товариства, що призвело до його заборони у 1930 р., а з другого – стверджує, що Пласту належала першість в організації Юнацтва ОУН⁶⁰.

Помітним історіографічним фактом є колективна праця «Матеріали до пластового мартиролога» (Львів, 2003). У ній подано інформацію про вихованців легального і підпільного Пласту, які полягли за волю України. Упорядниками мартиролога є В.Окаринський і наукові співробітники Центру досліджень визвольного руху Т.Гривул, В.Мороз, В.Муравський (автор передмови – О.Сич). У книзі містяться біографічні довідки про 481 особу. Однак реєстр полеглих пластунів є більшим і це повинно спонукати молодих учених до продовження пошукової роботи.

Важливе значення у справі поширення ідей молодіжних товариств мала символіка. До неї відносяться прапори, відзнаки, печатки, емблеми, однострої тощо. Цю проблему активно вивчає А.Сова. Його перу належить кілька розвідок, присвячених печаткам окремих сокільських і пластових товариств, а також Українського спортивного союзу⁶¹. Велике зацікавлення викликає стаття, в якій розглядається еволюція прапорництва українського пожежно-спортивного товариства «Сокіл» від кінця XIX ст. до 1939 р.⁶²

У 90-і роки XX ст. поживалося вивчення ролі жінки в історії. Про це засвідчили науково-практичні конференції, що відбулися у 1993, 1994 і 1995 рр. в Одесі та Києві, численні публікації в періодичній пресі матеріалів про діяльність окремих жіночих організацій та їхніх діячів, наплив спеціальних досліджень представників зарубіжного українства тощо. Неабияке значення для розвитку жіночих студій мав науковий доробок дослідниці зі США М.Богачевської-Хом'як. Короткий виклад її англійської монографії «Феміністки супроти себе» (Едмонтон, 1988) опубліковано в Україні під назвою «Дума України жіночого роду» (К., 1993), а повний переклад побачив світ під заголовком «Білим по білому»: жінки в громадському житті України. 1884 – 1939» (К., 1995). Запропоновані Богачевською-Хом'як концептуальні засади та методи дослідження лягли в основу монографії Б.Савчука «Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.)» (Івано-Франківськ, 1998). Учений сфокусував увагу на низці проблем, а саме: організаційне та ідеологічне становлення жіночого руху, участь українок у національно-визвольних змаганнях, підпільному націоналістичному русі, їх роль в політичному, культурному та соціально-економічному розвитку. Тобто, визначальна історіософська засада цієї праці – перевага національно-визвольних прагнень учасниць жіночого руху перед власне феміністичним. У такому ж ракурсі написані дисертаційні роботи М.Дядюк⁶³ і Т.Раєвич⁶⁴.

Науковою компетентністю й аналітичністю відзначаються праці О.Рибак (Маланчук-Рибак)⁶⁵. Вона звернулася до тих питань, які слабо висвітлені її попередниками. Зокрема, дослідниця відтворила еволюцію розвитку ідеї емансипації жінки в західноукраїнському суспільстві, охарактеризувала основні дискурси ідеології фемінізму в системі ідеологічних концепцій консерватизму, лібералізму, соціалізму (соціал-демократизму), з'ясувала залежність між характером громадської діяльності жіночих організацій та їх програмними настановами, показала становлення і розвиток західноукраїнського жіночого руху у зв'язку із за-

гальносвітовими процесами. Велика й різноманітна джерельна база дала змогу О.Рибак трактувати ідею емансипації жінки та ідеологію фемінізму не лише як явище громадсько-політичного життя, як ідейні засади жіночого руху, але й як органічну частину тогочасного культурного та інтелектуального простору.

На рубежі ХХ і ХХІ ст. почала інтенсивно досліджуватися історія кооперативного руху в Західній Україні. Лідерство у цьому напрямку наукових студій належить ученим Львівської комерційної академії. Так, С.Бабенко, Я.Гончарук та С.Гелей підготували і видали двотомник «Українські кооператори. Історичні нариси» (Кн. 1. – Львів, 1999; Кн. 2. – Львів, 2001). Тут міститься близько 40 коротких розповідей про життєвий шлях і творчу діяльність відомих громадсько-політичних діячів – учених, правників, священиків, які були подвижниками кооперативної ідеї на західних землях України міжвоєнної доби ХХ ст., аналізується їхній науковий та практичний доробок. Автори переконані, що досвід кооперативного руху дорадянської епохи може бути використаний у сучасних умовах державотворення, становлення ринкової економіки, розв'язання соціальних проблем більшості населення. Заслуговує на увагу і збірник статей «Українська кооперація: історичні та соціально-економічні аспекти. – Т.1» (Львів, 1998), в якому опубліковані вартісні розвідки С.Гелея та Я.Шабали про кооперативний рух на Волині і Л.Пинди про періодичні видання Крайового товариства «Сільський господар». Діяльність українських кооперативних організацій на дисертаційному рівні вивчали В.Литвинок, Т.Вісіна, О.Шміло, а також З.Струк, результати дослідження якої вийшли окремою книгою⁶⁶. Деяких аспектів проблеми торкалися В.Плисюк, І.Танчин, Т.Гелей, О.Рега та ін. У цілому можемо констатувати, що дослідники розглядають кооперацію не тільки як господарський, а й як суспільно-політичний або політико-державницький рух. У їхніх працях є чимало новаторських думок щодо ролі кооперативів у виробничій і соціальній сферах, культурно-освітньому житті, розвитку громадянського суспільства західних українців.

Отже, аналіз історіографічних джерел свідчить, що історики незалежної України осмислили й висвітлили на новому методологічному і джерельному підґрунті процес становлення та генези багатоманітного спектра суспільно-політичного життя українців у міжвоєнній Польщі, місця і ролі в ньому різних партій, течій, угруповань та громадських організацій. Стараннями вчених провідних наукових центрів знято перекручення та ідеологічні нашарування попереднього історіографічного періоду, науково обґрунтовані оцінки історичних явищ, подій і процесів, представлені у світлі нових документів імена незаслужено забутих або скомпрометованих тоталітарним режимом політичних діячів.

Водночас чимало аспектів цієї комплексної проблеми залишаються маловивченими, а то й нез'ясованими. Насамперед це стосується діяльності УВО–ОУН на східноукраїнських землях, питання про праязку частину архіву ОУН або т.зв. «архів Сеника», взаємин націоналістичного підпілля з «легальним сектором» та УГКЦ. Бажано продовжити студії над різновекторною зовнішньою політикою ОУН у 1930-х рр. Потребує подальших наукових пошуків низка питань, пов'язаних із діяльністю провідних легальних українських партій: організаційна структура, мережа, чисельність, соціальний склад, функціонування їх низових ланок. До того ж маємо дуже мало інформації про дрібні партії національно-демократичного табору, у т.ч. і клерикальні організації. Практично не вивчається історія ліворадикального руху. Недостатньо уваги приділено діяльності Пласту у 1930–1939 рр. і долі його вихованців. Детальної реконструкції вимагає процес формування й «органічна праця» молодіжних спілок на Волині та в інших регіонах Західної України. Історикам треба уточнити кількісні параметри громадських товариств. Не можна вважати вивченою до кінця історію студентського руху. Нині ще маємо мало науково виважених біог-

рафічних нарисів про визначних представників українського національного руху міжвоєнної доби ХХ ст.

¹ *Віднянський С.* Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці // *Укр. іст. журн.* – 2003. – № 2. – С. 39–55; *Запекільняк Л.* Українсько-польські стосунки в ХХ столітті: історіографічні аспекти // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Вип. 13: Україна у Другій світовій війні: українсько-польські стосунки. – Л., 2005. – С. 3–22; *Kuczerera M.* Stosunki ukraińsko-polskie w II Rzeczypospolitej we współczesnej historiografii ukraińskiej // *Historycy Polscy i Ukraińcy wobec problemów XX wieku.* – Kraków, 2000. – S.146–165 та ін.

² *Кугутяк М.* Історіографія українського національно-демократичного руху (1918–1939 рр.) // *Галичина. Науковий і культурно-просвітній часопис.* – 2002. – №8. – С.54–69; *Зуляк І.* Діяльність «Просвіти» у Східній Галичині (1868–1939): історіографія та джерельна база дослідження // *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія: Історія.* – Тернопіль, 2000. – Вип. 10. – С.287–292; *Футала В.* Дискусійні питання історії ОУН (1929–1939): порівняльний аналіз доробку української і польської історіографій // *Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І.Франка.* – Дрогобич, 2005. – Вип. 16: Історія. – С. 74–83.

³ *Іваненко В.В., Якунін В.К.* ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології: Монографія. – Дніпропетровськ, 2006.

⁴ *Калакура Я.* Українська історіографія: Курс лекцій. – К., 2004. – С. 445–454.

⁵ Мілена Рудницька: Статті. Листи. Документи / Упор. М.Дядюк. – Л., 1998; Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9-ти т. – Т.VII (20-ті – 40-ві роки ХХ ст.). – К., 2001; *Коновалець Є.* «Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...» Невідомі документи Організації українських націоналістів. Рік 1930 / Передм. А.Кентій, В.Лозицький. – К., 2003; *Кугутяк М.* Українська націонал-демократія. 1918–1939. – Т. 2. – К.; Івано-Франківськ, 2004; Документи і матеріали з історії Організації українських націоналістів. – Т. 1. 1927–1930 / Упор. Ю.Черченко, О.Кучерук. – К., 2005; Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / Упор. М.Посівнич. – Л., 2005; Конгрес українських націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / Упор. В.Муравський. – Л., 2006 та ін.

⁶ *Касьянов Г.* Теорії нації та націоналізму: Монографія. – К., 1999; *Його ж.* До питання про ідеологію Організації українських націоналістів (ОУН). Аналітичний огляд. – К., 2003.

⁷ *Кентій А.В.* Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис. – К., 1998; *Його ж.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – К., 1998.

⁸ *Кентій А.В.* Нариси історії... – С. 74–76.

⁹ *Новітня історія України (1900–2000): Підручник.* – 2-е вид., переробл. і доп. – К., 2002. – С. 302.

¹⁰ *Стасюк О.* Видавнича діяльність ОУН міжвоєнного періоду // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* – Л., 2000. – Вип. 7. – С. 377–386.

¹¹ *Ухач В.* ОУН: культурно-освітня діяльність (1929–1944 рр.). – Тернопіль, 2005. – С. 115, 117, 119.

¹² *Веденєєв Д.В., Биструхін Г.С.* Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945. – К., 2006.

¹³ Там само. – С. 352.

¹⁴ *Кучерук О.* Рико Ярій – загадка ОУН. – Л., 2005. – С. 92–105.

¹⁵ *Швагуляк М.* «Паціфікація». Польська репресивна акція у Галичині 1930 року і українська суспільність. – Л., 1993. – С. 13.

¹⁶ *Васюта І.К.* Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.) // *Укр. іст. журн.* – 2001. – № 6. – С. 50–51.

¹⁷ *Chojnowski A.* Konserpcje polityki narodowosciowej rzadow polskich w latach 1921–1939. – Wrocław, 1979. – S.157–158.

¹⁸ *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – 2-е вид. – К., 2000. – С. 199.

- ¹⁹ *Кентій А.В.* Нариси історії... – С.50, 60.
- ²⁰ Там само. – С.53–54; *Сватко Я.* Місія Бандери. – Л., 2002. – С.32; *Муравський В.* Документи Міністерства закордонних справ Чехословаччини про так званий «архів Сеніка» // Український визвольний рух. – Л., 2006. – 36.6. – С.5–6.
- ²¹ *Підкова І.З., Шуст Р.М.* Довідник з історії України: У 3 т. – К., 1993. – Т.1. – С.81.
- ²² *Кульчицький С.В.* Ідеологія і практика українського праворадикального руху у довоєнній Польщі (1920–1939 рр.) // Проблема ОУН–УПА. Попередня історична довідка. – К., 2000. – С. 17.
- ²³ *Швагуляк М.* Національно-політична діяльність Дмитра Палієва у міжвоєнний період // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – № 7. – С. 404–427; *Іщук-Пазуняк Н.* Дмитро Паліїв: життя і діяльність // Дмитро Паліїв. Життя і діяльність. 1896–1944. Збірник праць і матеріалів. – Л., 2007. – С. 35–59; *Медвідь О.* Політика Фронту національної єдності напередодні Другої світової війни // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич, 2002. – С. 362–370.
- ²⁴ *Кучерена М., Дмитрук В.Г., Прокопчук В.І.* Волинь у міжвоєнний період (1921–1939 рр.). – Луцьк, 1994. – С. 23–24; Політологія / За ред. проф. О.І.Семківа. – 2-е вид. – Л., 1994. – С. 313; Нариси з історії суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX–XX ст.) / Малик Я.Й., Вол Б.Д., Гелей С.Д. та ін. – Л., 2001. – С. 104–128.
- ²⁵ *Грицак Я.* Указ. праця. – С. 193.
- ²⁶ *Федик І.* УНДО, ОУН: ставлення до Польщі. – Л., 1998. – С. 65.
- ²⁷ *Соляр І.* Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925–1928). – Л., 1995. – С. 42.
- ²⁸ *Кугутяк М.* Історія української націонал-демократії (1918–1929 рр.). – Т. 1. – К.; Івано-Франківськ, 2002. – С. 463.
- ²⁹ *Райківський І.* Українська соціал-демократична партія (1928–1939). – Івано-Франківськ, 1995. – С. 66.
- ³⁰ *Райківський І.* Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в Другій Речі Посполитій // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – К., 2003. – Вип. 62. – С.49.
- ³¹ *Кучерена М., Давидюк Р.* Волинське українське об'єднання (1931–1939 рр.): Монографія. – Луцьк, 2001. – С. 26, 38.
- ³² *Зайцев О.* Політичні партії Західної України у парламентських виборах 1928 р. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Л., 1996. – Вип. 2. – С. 184.
- ³³ *Зайцев О.* Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.) // Укр. іст. журн. – 1993. – № 1. – С. 82.
- ³⁴ *Швагуляк М.* Західноукраїнська суспільність напередодні та під час німецько-польської війни 1939 р. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 143–172; *Його ж.* Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939) // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 77–82.
- ³⁵ *Швагуляк М.* Українські консерватори і справа українсько-польських взаємин (1921–1939 рр.) // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Torun, 1997. – S.371–395.
- ³⁶ *Москалюк М.* Державотворча концепція українських християнських суспільників у міжвоєнній Галичині (1920–1939 рр.): історико-політичний аналіз // Галичина. – 2000. – № 4. – С. 101.
- ³⁷ *Єгрешій О.* Єпископ Григорій Хомишин: портрет релігійно-церковного і громадсько-політичного діяча. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 142.
- ³⁸ *Марчук В.* Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. – Івано-Франківськ, 2004. – С. 168–187.
- ³⁹ *Черненко А.М.* Українська національна ідея. – Дніпропетровськ, 1994. – С. 108; *Макарчук С.* Писемні джерела з історії України. – Л., 1999. – С. 241–242; *Грицак Я.* Указ. праця. – С. 195–196.
- ⁴⁰ *Савчук Б.* Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина ХІХ – кінець 30-х років ХХ ст.). – Івано-Франківськ, 1999. – С. 118.

⁴¹ *Середяк А.* Товариство «Просвіта» в період Першої світової війни, визвольних змагань українського народу і їх поразки (1914–1928) // Нарис історії «Просвіти». – Львів; Краків; Париж, 1993. – С. 42–52; *Її ж.* Діяльність товариства «Просвіта» в 1929–1939 рр. // Там само. – С. 53–63; *Її ж.* Характеристика видань львівського товариства «Просвіта» // Там само. – С. 75–85.

⁴² *Ковба Ж.М.* «Просвіта» – світло, знання, добро і воля українського народу. – Дрогобич, 1993. – С. 41.

⁴³ *Бухало Г.В.* «Просвіта» сяла світло» (Сторінки історії Рівненської Просвіти) 1917–1928, 1942–1944 рр.) – Рівне, 1993.

⁴⁴ *Савчук Б.* Волинська «Просвіта». – Рівне, 1996.

⁴⁵ Там само. – С. 138.

⁴⁶ *Грицан А.* Просвітня зоря Прикарпаття. Нариси про історію товариства «Просвіта» на Прикарпатті між двома світовими війнами (1921–1939 рр.) – Івано-Франківськ, 2000.

⁴⁷ *Зуляк І.* Діяльність «Просвіти» у Західній Україні в міжвоєнний період (1919–1939). – Тернопіль, 2005. – С. 560.

⁴⁸ *Хмельовський П.М.* Українське педагогічне товариство «Рідна школа» в суспільно-політичному житті Західної України (1919–1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Івано-Франківськ, 2004.

⁴⁹ *Андрухів І.* Західноукраїнські молодіжні організації «Сокіл», «Пласт», «Луг». – Івано-Франківськ, 1992.

⁵⁰ *Трофим'як Б.* Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст. – перша пол. ХХ ст.). – Тернопіль, 2001.

⁵¹ *Шумський І.* Молодіжний рух у Західній Україні (1920–1939). – Тернопіль, 2002.

⁵² *Ковалюк Р.* Український студентський рух на західних землях. ХІХ–ХХ ст. – Л., 2001.

⁵³ Там само. – С. 208.

⁵⁴ Там само. – С. 273.

⁵⁵ *Матюшко Л.* Діяльність москвофільського студентського товариства «Друг» у міжвоєнний період // Шляхами історії. Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І.Франка на пошану професора Костянтина Кондратюка. – Л., 2004. – С.310–322.

⁵⁶ *Савчук Б.* Український Пласт. 1911–1939. – Івано-Франківськ, 1996.

⁵⁷ Там само. – С. 191–192.

⁵⁸ Там само. – С. 195.

⁵⁹ *Окаринський В.* Пласт в українському національно-визвольному русі (1911–1939 рр.): Монографія. – Тернопіль, 2006; *Його ж.* Український скаутський рух (1911–1944 рр.): Монографія. – Тернопіль, 2006; *Його ж.* Пластовий рух на Тернопільщині (від початків до сьогодення). – Тернопіль, 2007.

⁶⁰ *Окаринський В.* Український скаутський рух... – С. 167.

⁶¹ *Сова А.* Печатки товариства «Сокіл-Батько» у Львові (1894–1939) // Знак. Вісник Українського геральдичного товариства. – 2004. – Ч. 34. – С. 2–3; *Його ж.* Печатки українського товариства «Сокіл» у селі Модричі // Знак. – 2006. – Ч. 39. – С. 3; *Його ж.* Сфрагістичні пам'ятки 10-го куреня УУСП «Чорноморці» // Знак. – 2007. – Ч. 42. – С. 2; *Його ж.* Печатка Українського спортивного союзу // Знак. – 2005. – Ч. 37. – С. 5.

⁶² *Сова А.* Прапорництво українського пожежно-спортивного товариства «Сокіл» у Галичині (1894–1939) // Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет ім. І. Франка. Збірн. наук. праць. – Л., 2006. – Вип. 8. – Ч. 2. – С.225–241.

⁶³ *Дядюк М.С.* Політизація українського жіночого руху в Галичині: 1921–1939 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Л., 2002.

⁶⁴ *Раєвич Т.І.* Український жіночий рух на Волині (1921–1939 рр.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. – Чернівці, 2006.

⁶⁵ *Рибак О.* Українські жіночі студії: історіографія та історіософія. – Л., 1999; *Її ж.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст: Монографія. – Чернівці, 2006.

⁶⁶ *Струк З.* Діяльність українських кооперативів у Західній Україні (1921–1939 рр.). – Л., 2000.

The works of Ukrainian historicists, which were published for last decades, are analyzed. These works are devoted to the development of political parties, movements and social organizations of the Western Ukraine (the period between wars of the XX century). In this work peculiarities of the development of the theme are shown; main directions of the research are picked out; the researches of native scientists are summarized; and the questions which need deep study are found.